

Tömöry Péter

Jegyzetek egy Faust nevezetű járművön, avagy az öreggéválás esztendeje

(Naplójegyzetek 2003. április 29-2004. április 29. – részlet)

2004. március 2. Zalaegerszeg

Megkezdjük a Faustot. Mottóm egy Mefisztó-idézet. (Ez valószínű, nem kerül bele az előadásba.)

Mefisztó:

A föld kis istene nem változott: talány,
ma éppúgy, mint ama teremtés hajnalán.
Talán jobban élne egy kicsinykét,
a fényből egy morzsát nem vetsz néki ismét.
Ő észnek mondja, s haszna annyi csak,
hogy minden állatknál állatiabb.

2004. március 3. Zalaegerszeg.

A szöveggönyvet felolvasták a szereplők. Aztán beszélgetni kezdtünk róla. Hiszen, minekutána én, a Melindával való „marakodások” folyamán, saját „testemre szabtam” a hatalmas, és mélységeit valami, egészen a banalitásig leegyszerűsített, vég-változatban élém nyomakodó művet, el kellett kezdenünk a szereplőkre személyesítés, egyáltalán nem egyszerű, folyamatát. (Hiszen a Faust végeredményben egy monumentális monodráma, drámai költemény!) Beszélgetések hosszú sora következett. Fiatalkorom erdélyi színházaiban elemző próbáknak neveztük őket és általában a próbafolyamat egyharmadát áldoztuk rájuk. Ezekben, a műelemzésen túl, a személyes meg- és felismerések, egyfajta színpadi ihletállapotba átminősülés, az elveken, eszméken túli poétikus koncepció felépítésére és átvitelére tesz kísérletet a rendező. Többszólamúra bontja azt, ami benne egyetlen szólamként már létezik: gondolatot, elképzelést, kételyt. És a szétbontás, szétválasztás után megpróbálja ismét egységbe fogni mindazt, amit a színészek, munkatársak saját és sajátlagos közléskényszere, ízlése, tapasztalata és a mű által gerjesztett gondolatvilága – tehát jó értelemben vett érdeke – fölmutat. Így távolodunk a szerző ránk nehezedő súlyától, a megfelelési kényszerektől, s közeledünk szellemisége lényegéhez. Ez a folyamat az, ami végső soron testesíti, aktualizálja a százéves színműveket.

Illyés Robi szép és pontos metaforával élt ezen a próbán. Önmagát, a színész-Faustot, egy itatóspapírhoz hasonlította, aki magába szívja az eszenciaceppeket, amelyek szétáradnak benne, majd láthatatlanul, de szervesülve szövetébe, meghatározzák új minőségét.

Fontos, hogy ezek eszencia, és nem más milyenségű „cseppek”. Nem a felszínes locsogás, nem a szavaltat hevülete, nem a mű lényegét öblögető, poézisnek álcázott felületéről lepergő, folyékony hígítás cseppei.

Faust által így ad Goethe erről „receptet”:

Tanítvány

A siker titka az előadás,
s ebben rám fér még némi oktatás.

Faust

Egyáltalán nem nagy dolog,
ha tanácsomat megfogadod:
Kevésből ne hígíts sokat!
Ne légy kereplős kertelő!
A tiszta érzés, gondolat,
egyszerű szóban érthető.

És az, amit én írtam bele:

Mert könnyen és szépen beszélnek azok,
akiknek nincs mit mondaniuk.
Ők cifra szavakban ágálnak,
idézetekkel manipulálnak,
a szellem szemétdombján kukáznak,
abban, mit ezeréves lomtárba
vetett a renyhe gondolat.
A nagy művészet, kedves barátom,
hogy megtaláld saját magad.

2004. március 18. Zalaegerszeg

Melinda színpadi tere kihívás: egy lejtő, két szék, egy fregoli tükör és színpadi függönyrendszer, amely le és fel, előre-hátra, oldalra-szélre tud (és fog), külön-külön, párban, vagy egyszerre fordulni, ki-bejárni. Lényegre simítottan egyszerű. Kihívás azért, mert nem lehet kihasználni (csak használni!), nem illusztrálja és nem „segíti” a kompozíciót. Ergo: rá vagyok kényszerítve, hogy minden pillanatban komponáljam a teret. És a színész, hogy ebbe a zárt szerkezetbe komponálja bele önmagát. Nem lesz üres le- s feljárák, ürügy-leülések, kiállások. Folytonos kinetika működtet mindent. A hagyományos vagy köznapi színpadi kompozíció nem tudja megőlni vagy ellaposítani azt a misztikumot, amely a témát áthatja. Mefisztó, teremtésről szóló szövegének az értelmében, annak a tér-elméletnek értelmében, amelyet kedvvel bővítettem ki.

Mefisztó

Nézd magadban kis emberi világod,
amelyben, úgy gondolod, egész a lényed,
és része sem vagy, csak részre törekvés,
s e törekvésben is legyőz a restség
és kiegészülni kényszerít szüntelen.

Faust

Istennel méred magad, szemtelen?

Mefisztó

Nem!

A kezdő egész részének csak része vagyok én!

A homály egy része, mit teremtett a fény,

A büszke fény, mely harcot keresett,

s az éjanyától jussát, a teret követeli!

És bárha megszakad,

akkor is csak a testhez tapad.

Testekből jó,

férfi és nő,

és részekből teremt rész egészeket,

útjában a teste akadály,

és remélem, előbb-utóbb tönkre megy.

Sűrű, kritikus tömegére összezsugorított világgép. A színpadnak is követnie kell ezt az abszolútumra egyszerűsített – és ezért misztikusan talányos – transzcendentálisához való közelítést.

Ha sikerül, nem a költői szöveg, nem a színészi játék, nem egy történet, nem mimesis, hanem a térben való teljes komponáltság által hathat az előadás. Jelek és jelzések, jel-cselekmény és jel-kép – a rítus alapvető elemei nyerne kapcsolódó értelmet a térben! Kétkedő reményem, hogy összességében is sikerül, ha mindenik munkatársam megérti, mint az előbbi idézetből is kitetszik, hogy a színielőadásban is csupán a részek, az egészre törekvő részek, képesek szerkezetté összeállni, s így hordozni gondolati üzenetet.

2004. március 21. Zalaegerszeg.

A színész először és elsősorban a színpadi konvencióra alapoz. Ez alól nincs kivétel. Csupán annyi, hogy aki magáévá kínlódj a színpadi figurát, ebből a pozícióból már meri tagadni a konvenciót. (Bár levetkezni sosem!) Ezért egyre távolodik tőle, így közeledvén eredeti magához, a saját egyedi lényében fellelhető lényegegig. És, ha ezt megtalálja, azonosult szervezésbe ívódik a szöveg, térkompozíció, eszközök. Ilyen módszerrel (tehetséggel) megáldott színészt alig ismertem meg Magyarországon (Csák Zsuzsa, Kuna Károly, Bakai Laci, Kiss Jenő...). Most példaértékűen Illyés Robi, aki a Fausttal úgy próbál azonosulni, hogy magából hívja elő, szemérmetlen őszinteséggel és kérlelhetetlen színházi (és nem formális!) logikával. Löki (Szakács László), aki az erdélyi (oly sokszor idézett romániai) színjátszáson nőtt fel, ezt ösztönös tehetséggel, hályogkovács-precizitással és ámulatba ejtéssel hozza. Kettőjük színészi párbaja ez az előadás! Úgy vetélkednek egymással, pusztán színpadi próbaállapotukban is, hogy míg összecsapnak, kiegészülnek, egymást taszító-vonzó erővonalaik izgalmas láthatóságba, stílári egyensúlyba torkollnak, annak ellenére, hogy eszközeik, stílusuk merőben különböző. És ezzel szolgálják – örömmre – a gondolatiságot, amely emígyen konkrét lüktetésben jelentkezik és uralja a színpadot. Úgy hiszem, hogy ez a két tökéletes részegész-egység – „misztikus közérthetőséggel” – lesz képes az előadást kedvemre működtetni.

Tegnap elfogadtam az Euro Theater-ban a Dekameron rendezését. (Április 23.-i próbakezdéssel.) Szükségből, kényszeredetten. A szöveget elkezdték próbálni egy görög rendezővel, de nem jutottak semmire. Gisella Pflugradt-Marteau (a színház igazgatónője) elkergette a rendezőt és engem, amolyan házi rendezői kötelességre hivatkozva, megkért, hogy rendezem újra. Kész díszletben-jelmezben, kész szereposztással, szakadozott próbafolyamatban, június 4.-i bemutatóval. A Faust premierje utáni nap utazom. Rossz ómen: ez lesz a 13. bemutatóm az Euro Centralban.

2004. március 23. Zalaegerszeg.

Mondták sokan, nem egyszer neheztelően, hogy én a drámai szövegekből színpadi lírát kreálok. Azokból is, amelyekben semmilyen líra nem lelhető fel. (Például a Svejk, vagy Brecht darabjai.) Az a színpadi poézis, amire valóban törekszem minden rendezésemben, nem mutat semmilyen rokonságot a mindközönségesen lírainak

nevezett költészeti berögzültséghez. Nem verbális-hangulati jellegű, hanem viszonykategória. (Máskülönben a „lírát”, mint operett-felületességű érzelmességet, Brecht is így használja „elidegenítő effektusként”, viszonyba ütköztetve legszikárabb eszközeivel: lásd Polly és Maxi kettőse a Koldusoperában.)

Mit kezdek én most a világirodalom legsűrűbben lírai alkotásával, a Fausttal? Sikerül-e úgy komponálni, hogy, mint a zenei költemény, a szimfónia – akár disszonáns elemek szervezésével is –, többértéűen szólaljon meg, anélkül, hogy minduntalan rámutatnék a szerkezetre? Próbálom! A legnehezebb benne, hogy még engem is magával ragad a verbális líra sodrása, a költői megfogalmazás tőkélye, s általa olykor feledem a színpad, a tér, az eszközök konkrét kötelmeit. És ettől súlytalanodik, emelkedik, párával telik az a zömök fölhöz kötöttség, amit el akarok érni.

Ma kipróbálom az „Álfaut” (Mefisztó) és a „Tanítvány” (Wagner-Siebel-Bálint alakjából gyúrtam össze – Gábor Laci játssza) tudományoskodást leleplező, utálatossá tenni szándékozó jelenetében szóváltásukat valódi párbajjá rendezni. Konkrétan: vívókardokkal, védősisakkal a fejükön, arctalan. A bajvívásnak csupán verbális háttere lesz a tudományokat csiszolt megfogalmazásban, a vers összes hatóelemeivel fölverteztett szöveg. Ez kipróbálása annak:

- 1.- Nyit-e konkrét teret az „oda nem illő” cselekvés a filozofikus tartalmaknak?
- 2.- Kiszabadul-e általa a színész a versbe szedett szó minduntalan értelmezésének a bővületéből.
- 3.- A részletek, részizgazságok helyét átveszi-e a jelenet egységes tartalma?
- 4.- Valóban kikerüljük-e ezzel az egyértelmű állásfoglalással annak az alapvető kérdésnek a kockázatát: Faustnak melyik lény az emberibb. („Az én testemben két lélek lakik...”)
- 5.- Szolgálja-e a disszonáns eszköz, a vívás, az introvertált meghasonulással való küzdelem állapotát?

Próba, szerencse!

Zalaegerszeg

A Faust bajvívó jelenetét kipróbáltam és lemondtam róla. Az eddig felépített előadás ellenállt. Kivetette magából.

Légüres térben dolgozunk. A színházban rossz a hangulat.

A színháziai, kivéve a főszereplőket, a „boszorkányt” és Margitot, rideg közönnyel kezelik le munkánkat. A kellékesből előtörekedett művezető egyszerű parlagisággal oktatja ki az immár nemzetközileg is nagyra értékelt Lőrincz Melindát. A sértett színész, aki kimaradt a szereposztásból, fúr-farag lent az „itatóban”. Barátaimat, akik meghívtak Faustot rendezni, még marginálisan sem érdekli kísérletem. (Jóllehet ez látszólag az abszolút bizalom jele.) Ami legmegdöbbentőbb, lenézik a „vidékről”, Újvidékről érkezett zeneszerzőt, a kiváló Bakos Árpádot. Gulyáskommunizmusban edzett „fölnnyel”.

Önmagunkra zárulunk és kinyílunk.

Egyikünket sem a siker, hanem a megmértetkezés gyönyörű kínja érdekli. A közeg a lomha ugarral, mi Goethével vagyunk el, bensőségesen.

2004. április 21. Zalaegerszeg

Jó, érvényes és tetsző előadás ez a kompilált Faust. Mint minden tisztas munka, megviselt. És megviselt a parlag, amelyen a munka folyt. Részletezni nem érdemes. Fojtó miazma. Az örömtelenség, a sértettség, a tehetetlen elmék és lelkek háborgása, az alantas indulat kéjérzete – szerencsémre – nem fertőzött meg

Ez is valami!

2004. április 24. Bad Godesberg

Bonnban vagyok. Lelket nyugtató tavaszba érkeztem. A Dekameront fogom holnaptól rendezni. Az autóban, másfél ezer kilométeren keresztül, reneszánsz zenét hallgattam. Ettől reneszánsz, feléledő lettem én is.

Alkonyodik. A madarak csicseregnek. És én észreveszem.

Éjszaka a Kunsthalleba megyek.. Ott játsszák a Bonni Éjszaka rendezvény keretében a Yalta-Spielt. Több száz néző előtt. Nagyon kíváncsi vagyok, miként viselkedik miniatűr kamaradarabom ebben a hatalmas teremben.

A Faust, elismert és joggal sikeres fogadtatása ellenére, megviselt. Kötődöm hozzá, emléke mégis taszít. Szép és jó előadás. Nekem nem tetszik. Az lett, amit akartam, de nem elégtett ki. (Lehet, hogy ettől jó?) Többet akartam, s lehet, hogy ez a bennem maradt többlet elégedetlenségem oka. És valószínűleg ezért kísért még mindig. Túl vagyok rajta, és mégsem záródik be. Minden előadásomból, eddig, felszabadult elégtétellel távoztam el. (Ezért nem jellemző rám, hogy ugyanazt a szöveget többször megrendezem.) A Faust nem enged el. Hurcolom magammal. Vajon meddig? Hogy írom meg, fejemben ezzel a teherrel a Dekameront? (Kiderült, hogy az elkergetett rendező „egy az egyben” szemelvényeket vett ki a hatalmas műből, sem nem dramatizálta, sem nem preparálta, tehát nem igazítani kell egy meglévő szöveget, hanem meg kell írni – rendezés közben – egy új drámát. Németül.)

Hogy szeretnék már, egyszerű, színműnek megírt szöveget rendezni! S tessék: itt ez a Dekameron. Jövőre Az ékszerész boltja (a pápa, Karol Wojtyła fiatalkori meditációja), és Rafi Peer Szerelmi történet-e, amelyet most fordítanak urdu nyelvről németre... Még nem is ismerjük, de már biztos, hogy a pakisztáni világfesztiválra megyünk vele, s nekem kell megrendezni, mert két évvel ezelőtt az én Székek-előadásom volt a fesztivál szenzációja...

Barta Lajos Szerelem című darabját, amit nagyon szeretek (a bukaresti Nemzeti Színház az én fordításomban játssza máig), és amelynek rendezésére jövőre az udvarhelyi Tomcsa Sándor Színház igazgatója, Szabó K. István felkért, sajnos emiatt le kell mondanom: képtelen vagyok egyeztetni.

Ó, hogy szeretnék operettet rendezni. Jó pénzért ülni a harmadik sorban, s ökörködni, minden felelősség nélkül...

De Ruszt intelme fülemben cseng: „az operett a lejtő teteje!”. Nem is engedett be színházába egyet sem... És ez az átkozott Faust: „kevésből ne higíts sokat!”

2004. április 25. Bonn

Az éjszaka kétszer játszottuk a Yalta-Spielt. A tágterű színpadon Melinda díszlete igen hatásos volt. Mint apró, bensőséges fészkek, amelybe sorsok szorultak bele. Az első előadást láttam. Furcsa volt, hogy ebben a nagy teremben is hatott. Persze, másképp, mint a mi kis, intim műhelyünk színpadáról.

A második előadás után – mondják – a közönség felállva tapsolt. Ez engem nem nagyon érdekel.

Sűrű éjszakám volt. Megnéztem a Kunsthalle kiállítótermeiben a Kreml kincsei című, és Baselitz festő-szobrász kiállításait, az előcsarnokban neves orosz operaénekesek koncertjét, majd a Haus der Geschichte-ben a Taktil színház társulatának tizenöt perces dokumentumjátékát, egyik kedvenc színésznőm, Heike Bäntsch rendezésében.

„Vom Eis befreit sind Strom und Bächer...” Tavasz-ébredés Faust szavaival. (Már megint Faust!)

Most vasárnap hajnal van. Templomba mennék, de próbálnom kell. Éjszaka, hazaérkezésem után megírtam egy kis dalt, amellyel a Dekameron „pestis-képe” kezdődne:

Der Tod ist lang,
lang, lang lang,

das Leben ist eng,
die Liebe ist
des Lebens Geschenk.

Hosszú a halál,
hosszú, talány.
És szűk az élet.
A szerelem:
ajándék csók az életen. – fordítom magyarra, hevenyészetten. Magamnak.

Erre kell egy florentin dallamot találnom, vagy csupán egy ritmust, amely a pestis kitörésének haláltáncát kíséri. Hiszen számomra, szintúgy Boccaccio számára is, nagyon jelentős az „ürügy”, ami indukálja a fiatal emberek szájába adott frivol történeteket. Hiszen kell lennie egy szervező pontnak, amely a mozaikkockákból (a tíz történetből, amelyeket még csak részben válogattam ki) összeálló, eredendően epikus szövegeket drámai feszültségben tartja. Négy színésszel, egy szegényszínházban, zsebkendőnyi színpadon ezt a darabot összehozni istenkísértés! Nekivágtam, mert a kihívás mellett a pénz is kecsegtet. Ebben az évben ez a gázsi feltétlen szükséges szűkös megélhetésemhez.

Géczi János Veszprémből üzent: lapot indít. Az első számban Plugor Sándor és Szilágyi Domokos, Öregek könyve reprint kiadásáról kér kritikát. (Régi barátságunkra tekintettel, honorárium nélkül. Sic!)

Nehezemre esik írni róla:

Mert megöregedtem.
Mert személyesen ismertem őket.
Mert Plugornak nem tudtam segíteni, amikor felhívott, hogy rákbetegségére gyógyszert szerezzek.
Mert Szakolczay Lajos remek elemzést írt a könyvről.
Mert a verseket nem tartom túlságosan jónak.
Mert hiábavaló munkának tartom.

És mindezek ellenére – ismerem magam – meg fogom írni. Hogy miért? Magam sem tudom. Az utóbbi években ez a tehetetlenségi erő vitt bele szellemi-lelki-anyagi csődökbe. Sikeresen. De kiszolgáltatott vagyok neki, és úgy tűnik, továbbra is foglya maradok.

(Olvassom Sartre-nál, hogy az ember olyan, amilyenné magamagát formálja. Valami ilyesmit írtam bele a Faustba. Elavult egzisztencialista tétel?)

2004. április 28. Bonn

Faricskálom, teszem-veszem Boccaccio szövegét. A kellemes, sziporkázó olasz (amely R. Vay József fordításában magyarul egyenértékű az eredetivel) mondatok recsegnek, ropognak németül. A csintalan fordulatok, az érzéketlen és érzéki nyelv, mint spanyolcsizmába szorul bele – és silányul nyelvezetté – a germán logikával pontosított, az eredetinek precízen megfelelni vágyó német szavak özönébe. Amikor pedig lehántom a sallangot, husáng gyanánt kólint fejbe az üres alaposág: a személytelenség és szemérmertlenség. Egyszóval kínlódom, játékokba ölöm ezt a zamatos prózát, amely az egész európai irodalmat, színházat hatásával oly dúsan megtermékenyítette. Mindemellett az már csekélység, hogy az összműből eddig senki sem értett semmit. Tapasztalatlan, megbocsájthatóan műveletlen fiatalok.

„Miért tanultam gondolattant...? „ Faust! Faust! Faust!

2004. április 29. Bonn

Tegnap elmaradt a Yalta Spiel előadása a színházban, mert a negyvenkét helyre (ennyi a teljes befogadóképessége az Euro Theater Centralnak, Bonn egyetlen elit-színházának) csak négy jegy kelt el. Hát, igen! Pillanatig sem irigylem Gisella Pflugradtot, akit bizonyára ez jobban megvisel, mint engem, aki ugari honomban már korábban megszoktam a manipulált érdektelenséget. És igen becsülöm konokságát, amellyel kiáll az értékteremtés mellett, s színházába – minden kísértés ellenére – nem engedi be a bővít. Jóllehet a silány ugribugrira begyűlne itt is a nép. Csehov, Shakespeare, Goethe, Ionesco nem kell nekik, talán csak akkor, ha meztelen, csöcsökre és pöcsökre vetkőztetik őket a kultúrkufárok.

A média hisztérikusan riogatja a népet, merkantil lealjasulásával veszélyesebb, mint a pestis.

A szellemi igénytelenség vírusa pusztítja Európát, bármennyire igyekezne magát „újraeurópaizálni”. A kommunizmus (Ázsia) és amerikanizmus harapófogójában vergődik. Ide is, oda is próbálna idomulni és elfelejti lassan, hogy rajta kívüli eszmék áldozata.

Reggeledik.

Pontosan kell érkeznii a próbára.

A breviárium kötelmeit ismerő szerzetes alázatával indulok.

Kiállítási enteriőr Bárdosi Katinka kiállításáról

